

Egy amatőr tanulmányai: Szalai Béla írásai

Az 'amatőr' szónak kettős jelentése van. Eredeti, még kilúgozatlan értelmében azt a személyt jelöli, aki nem hivatásszerűen, megélhetési célból, hanem kedvtelésből foglalkozik valamely művészeti ággal vagy bármilyen, akár sport- vagy tudományos tevékenységgel. Eszerint nem a munkálkodás színvonalát fejezi ki, bár másodlagos jelentése – amely sajnálatosan kezdi elhomályosítani az elsőt – éppen erre, vagyis a nem megfelelő színvonalú cselekvésre vonatkozik.

A könyvek és a könyvbarátok, a bibliofilek világában régebben és napjainkban is jól megfigyelhető az 'amatőr' szó eredeti értelmű használata. Hiszen a bibliofilek, legalábbis az igazi, komoly bibliofilek valamennyien amatőrök. Bibliofil az a személy, akit különleges kapcsolat fűz a könyvekhez vagy bármely más, információt hordozó fizikai entitáshoz (kézirat, térkép, metszet stb.) és nemhogy pénzt, fizetést nem kap szenvedélyéért, épp ellenkezőleg: alkalmasint komoly anyagi áldozatokra is képes egy-egy különleges becsű dokumentum – többnyire persze könyv – megszerzéséért. A könyvbarát számára nemcsak a szövegnek, a tartalomnak, közkeletű kifejezéssel az információnak van jelentősége, hanem az azt hordozó entitás egyediségének, esztétikai vagy kegyeleti értékének is. A régiek úgy vélték, hogy *Poeta non fit, sed nascitur*, vagyis a költő nem lesz, hanem születik. Ennek mintájára mondhatjuk, hogy *Bibliophil non nascitur, sed fit*, vagyis a bibliofil nem születik, hanem lesz. Az lesz, kellő ismeretek megszerzése után, a bibliofilnek ugyanis sok mindenhez kell értenie a könyvek színes és izgalmas világában. A régi idők jeles bibliofiljei mind komoly könyvészeti és művelődéstörténeti szakismeretekkel rendelkeztek, gondoljunk csak *Apponyi Sándor* grófra vagy *Todoreszku Gyulára*. De nincs ez másként napjainkban sem. A mai bibliofilek egyik kiváló elméleti felkészültségű képviselője az idén nyolcvanéves *Szalai Béla*. A szó eredeti értelmében amatőr, hiszen kenyérkereső foglalkozása szerint aktív korában mérnök volt, többek között az Esztergom és Párkány között 2001-ben

újjáépült Mária Valéria híd építési munkálatait irányította miniszteri biztosként. Ugyanakkor évtizedek óta a magyar múlt tárgyiasult emlékeinek, elsősorban a városokat ábrázoló metszeteknek tudós gyűjtője. Tudós gyűjtője, hiszen Szalai Béla alapvető munkák sorát jelentette meg a magyarországi vedutákról. Kiemelkedik ezek közül a monumentális, ötkötetes *Magyar várak, városok, falvak metszetein 1515–1800*, amely a Múzeum Antikvárium közreadásában 2006 és 2018 között jelent meg. És szintén az ő nevéhez fűződik az *Iconographia Locorum Transsylvaniae* című kötet, amely Erdély településeit jeleníti meg, számos látképet, térképet, rajzot, festményt, adománylevelet, emlékérmét, emléklapot, céhlevelet összegyűjtve, rendszerezve és magyarázva a kezdetektől 1800-ig; összesen 65 helység és katonai jelentőségű külterületi hely közel 550 képét tartalmazza. A tomos 2018-ban jelent meg Kolozsvárott és Székelyudvarhelyen az Iskola Alapítvány, a Székely Nemzeti Múzeum és az ARTprinter Könyvkiadó közös kiadásában. Ezek az alapvető munkái és egyéb tanulmányai nemcsak a gyűjtők, bibliofilek nélkülözhetetlen segédletei, hanem a professzionális szakembereknek – régi könyves könyvtárosoknak, metszetekkel foglalkozó művészettörténészeknek és a magyar múlt valamennyi hivatásos kutatójának – is fontos kézikönyvei.

A most közreadott kötet Szalai Béla különböző folyóiratokban napvilágot látott tanulmányait gyűjti egybe. Az írások megjelenési helyei a *Magyar Grafika*, a *Vestigia* című tanulmánygyűjtemény, az *Acta Universitatis Christianae Partiensis. Studia culturale*, a *Magyar Sion*, a *Numizmatikai Közlöny* és a *Magyar Könyvszemle* – vagyis kivétel nélkül komoly, lektorált szakperiodikumok közölték közleményeit (akadnak olyan cikkek is, melyeknél nem szerepel az eredeti publikálás helye, ezek feltehetően a kötetben jelentek meg először.)

Közös jellemzője a tomosban sorakozó tanulmányoknak a magyar múlt szenvedélyes szeretete és tisztelete, az a kutatói törekvés, hogy minél jobban, minél pontosabban feltáruljon a jelenben az egykor volt valóság. Szalai Béla nagy szakmai felkészültséggel, a tényeket tisztelve fogalmazza meg véleményét valamely kérdésről, világosan elkülönítve írásaiban az egyértelmű tényeket és a csupán logikailag kikövetkeztetett lehetőségeket. Mert hiszen a régi metszetekre vonatkozó levéltári források alig-alig maradtak fenn, a kutatónak mindent vagy majdnem mindent magukból a képekből kell kikövetkeztetnie. Ehhez nagy tárgyi tudás, a hazai és nemzetközi szakirodalom fölényes ismerete és jó szem szükséges, sokszor ugyanis nem könnyű értelmezni, világosan felismerni a metszeten megfigyelhető ábrákat, címereket vagy éppen személyeket. Ebből következően Szalai Béla nem állítja teljes bizonyossággal, hogy így vagy úgy történt valami; lehetőségeket taglal és mérlegel, illetve reménykedve hangsúlyozza, hogy felvetései, következtetései ösztönzően hatnak majd a további kutatásokra, és azok majd igazolják, netán cáfolják téziseit. És ez a sajátosság adja meg a kötet írásainak nagy értékét, hiszen fontos hozzájárulást jelentenek a tanulmányok a tudományos kommunikációhoz, ahhoz a párbeszédhez, amely képes előmozdítani egy-egy diszciplína fejlődését.

A gyűjteményes kötet 13 dolgozatot tartalmaz. Az írások többsége Szalai Béla gyűjtői és tudományos érdeklődésének megfelelően a régi magyarországi metszetes városképekkel foglalkozik. Az első közlemény egy Buda 1542-es ostromát ábrázoló metszetet mutat be, bebizonyítva, hogy a Nürnbergben előkerült kép egy eddig ismeretlen példánya az egyébként mintegy száz éve csak fényképről tanulmányozható, egykor *Pálffy János* gyűjteményébe tartozó, de évtizedek óta lapfangó rézmetszetes ostromképek.

Sebastian Münster *Cosmographia* című munkája a 16. század tudományos könyvkiadásának egyik nagy sikere volt, 1544 és 1628 között 36 alkalommal, rendszerint bővített tartalommal és különböző nyelveken látott napvilágot. Népszerűségét részben tartalmának – az akkor ismert világ történelmét és földrajzát tárgyalta –, de főleg nagyszerű fametszetes illusztrációinak és térképeinek köszönhette. A kötet 1554-es prágai, cseh nyelvű kiadását leszámítva – ez az edíció ábrák nélkül jelent meg – mindegyikben található magyar és erdélyi vonatkozású veduták és térképek. A különböző verziókban Brassó, Buda, Győr, Gyula, Nagyszeben, Szigetvár, Tokaj, Vöröstorony és Zsáka képe szerepel – Szalai Béla aprólékos munkával táblázatban mutatja be az egyes kiadásokban tanulmányozható magyar vonatkozású képeket. A nemzetközi érdeklődés a magyarországi és erdélyi vár- és városképek iránt elsősorban a török fenyegetésnek volt köszönhető. Ezzel magyarázható, hogy sok olyan, mára már egykori jelentőségét elvesztő település vagy vár fametszetes képe került be a kiadványba, amely a török időkben fontos védelmi szerepet töltött be, mint például Zsáka. Mindez jól mutatja, hogy nem a mai, hanem az egykori, sajátos szempontokat és viszonyokat mérlegelve kell véleményt alkotni a múlt különböző jelenségeiről.

Győr korabeli képi ábrázolásaival három írás is foglalkozik. Az egyik egy Olaszországban előkerült tervrajzot ismertet: *A keresztény csapatok 1566. évi győri táborának tervrajza*. A most felfedezett dokumentum jelentőségét az adja, hogy erre a vázlatra vezethető vissza minden későbbi ábra. Kapcsolódik a közleményhez a Modenai Állami Levéltárban fellelt, eddig ismeretlen, Győr 1594-es török ostromát és elfoglalását ábrázoló rézmetszet. A püspöki város szerencsére csak néhány évig volt a török birtokában, 1598-ban bravúrosan sikerült visszafoglalni. A diadalban komoly szerepe volt a 16. századi várostromok során használt petárdáknak, vagyis a várkapuk kiszakítására szolgáló robbanóeszközöknek, ugyanis egy petárda segítségével sikerült a várost váratlanul, csellel elfoglalnia *Pálffy Miklós* főkapitány katonáinak. A szerző egy 18. századi, a várkapu berobbanását ábrázoló, lendületes és mozgalmas harcjelenetet, a felrobbanó petárdát ábrázoló metszetet ismertet.

Szent László király városa Nagyvárad volt, ahol a *Kolozsvári testvérek* 1390-ben készítették el az uralkodót lovon ábrázoló monumentális szobrot. Szalai Béla egy 1599-ben készült rajzot és egy 1601-es metszetet ismertet, mindkettő Szent Lászlót ábrázolja a templom előtt.

A kötet legterjedelmesebb, mintegy ötvenoldalas tanulmánya a *Georg Hoefnagel magyar látképei* című. Nem véletlenül áll a kötet írásainak centrumában az 1542-ben Antwerpenben született művész munkássága. A szülővárosát a spanyol megszállás miatt elhagyni kényszerülő alkotó *Habsburg Rudolf* császár és király prágai udvarának lett az egyik legnevesebb művésze. Hoefnagel számos magyar vonatkozású vár- és városképet ábrázoló pompás metszetet készített, amelyek a *Georg Braun* és *Franz Hogenberg* szerkesztésében összesen hat kötetben napvilágot látott *Civitates Orbis Terrarum* című, összesen 363 látképet és az ábrázolt város történetét tartalmazó reprezentatív kiadványban jelentek meg. Hasonlóan Sebastian Münster *Cosmographiájához*, ez a fólió méretű nagyszerű kiadvány is hallatlanul népszerű volt, mintegy ötven kiadásban, az eredeti latin mellett német és francia fordításban is olvasható volt. A monumentális műben, illetve annak 1657-ben közreadott kiegészítésében összesen 23 magyar és erdélyi vonatkozású metszet köthető Hoefnagel személyéhez. Hogy ez milyen magas szám, azt a Braun-Hogenberg-féle kötetben található hungarikum képek darabszáma bizonyítja, azok mennyisége ugyanis meghaladja az ugyanott közölt angliai városképeket! Szalai Béla hatalmas felkészültséggel, minden létező szempontot figyelembe véve elemzi a metszeteket és vonja le következtetéseit, miszerint Hoefnagel nem járt Magyarországon, Bécsben szerezte be, főleg hadmérnököktől a szükséges vázlatokat, amelyek alapján elkészítette a metszeteket. Ezért – mint összegzően megállapítja – „a látképek ha a részletekben nem is teljesen, de összességükben és a látvány tekintetében hitelesnek tekinthetők.” A képek jól megszerkesztettek, részletesen kidolgozottak és művészi igényességgel készültek, népszerűségüket elsősorban ennek köszönheték. Illetve köszönik, hiszen a metszetek ma is közkedveltek a gyűjtők körében, és mivel sok kiadásban jelentek meg, többségükben nem is különösen ritkák.

Még három tanulmány tárgyalja a régi magyarországi és erdélyi metszeteket. Az egyik Kolozsvár eddig ismeretlen, *Szakáll János* által 1752-ben készült vedutáját mutatja be. A 18. században nagyon nagy számban születtek szentképek, sokszor nem is önálló kis képként jelentek meg, hanem különféle aprónyomatványok keretdíszítményében. A szerző ezek közül egy eddig ismeretlen nyomtatványt ír le, az obszerváns ferencesek harmadrendjébe belépni szándékozók felvételi lapját. A dokumentum lényegében egy űrlap – a kitöltendő adatoknak üres helyet hagytak a nyomtatványon –, amely díszes rokokó keretben szentek képét tartalmazza. A harmadik tanulmány egy eddig ismeretlen 18. századi metszetsorozatot taglal a hazai pálos kolostorokról.

Az *Egy könyvészetileg ismeretlen debreceni református énekeskönyv 1610-ből* című közlemény *Szilvás Újfalvi Imre*, a hányatott sorsú, börtönbüntetést is szenvedő prédikátor 1602-es énekeskönyvének új közlése. A szakirodalom eddig a második kiadásnak a kötet 1616-os, Újfalvi nevének feltüntetése nélkül megjelent közzété-

telét tekintette. Mára tisztázódott, hogy a kiadvány három alkalommal jelent meg, a most előkerült dokumentum a második edíció.

Két tanulmány különféle művelődéstörténeti kérdéseket tárgyal. Sobieski János lengyel király volt a hőse az 1683-as, Bécs felmentésével záruló csatának. A keresztény seregek a törököt űzve megkezdték Magyarország felszabadítását, és e hadjáratnak volt egyik győztes ütközete a Párkánynál 1683. október 9-én vívott csata. Ekkor zsákmányolták Sobieski lengyel hadai azt a török zászlót, amelynek fordultatos történetét ismerteti a szerző. A zászlót a lengyel király a loretói bazilikának ajándékozta, onnan 1797-ben francia csapatok birtokába került, és ők adták a 19. század elején a lengyeleknek. Az 1830-as lengyel felkelés leverése után az oroszok Szentpétervárra vitték az immár a lengyel függetlenség szimbólumává vált ereklyét. Az 1920-as lengyel-szovjet háborút lezáró szerződésben a lengyelek ragaszkodtak a zászló visszaadásához, így 1926-ban a krakkói Wawelbe került. Ezzel még nem volt vége a lobogó hányattatásainak: a II. világháború alatt különböző lengyel ereklyékkel együtt Kanadába menekítették. Jelenleg ismét a Wawelben őrzik.

Szalai Béla a pannonhalmi bencés gimnázium diákja volt, a kötet egyik cikkében az Alma Mater jeles évfordulója kapcsán keletkezett monumentumokat ismerteti; a monostor fennállásának hétszázadik évfordulója alkalmából 1701-ben emlékérmeket készítettek és egy barokk stílusú rézmetszetes emléklapot jelentettek meg a szerzetesek.

A tanulmánykötet Szalai Béla nyolcvanadik születésnapja alkalmából jelent meg, a könyv elején pályatársak, barátok köszöntik belföldről és külföldről a jeles évforduló alkalmából. A tomus gondolatgazdag bevezetőjét *Monok István* írta, aki a két szemléletmód, a mérnöki és a bölcsész összeegyeztethetőségéről fejt ki nézeteit. Szalai Béla tanulmánygyűjteménye nemcsak a gyűjtők és bibliofilek számára kötelező olvasmány, de a régi magyar művelődés valamennyi munkásának haszonnal forgatható kötet.
